

Oksbøllejren - barselsstuen for Sonnenberg-ideen

Af Hildegard Mellerup

Mange danskere, som har kørt rundt i Harzen, er sikkert kommet forbi en institution, hvis op-rindelse, de sandsynligvis ikke anede stammede fra Danmark.

Her er tale om Internationales Haus Sonnenberg, Clausthalerstrasse 11, i landsbyen Sonnenberg, nær St. Andreasberg i Oberharz i Tyskland.

Internationales Haus Sonnenberg er i dag en betydelig, internationalt arbejdende institution for voksenoplysning i hele Europa, en slags international folkehøjskole, der har været besøgt af tusindvis af mennesker, ikke blot fra Europa, men også fra alle andre verdensdele.

Haus Sonnenbergs barselsstue var Danmark. Kimen blev lagt i en af de tyske flygtningelejre i Danmark efter 2. Verdenskrig, nemlig Oksbøllejren, som med sine 38.000 flygtninge var den største flygtningelejr, vi havde i Danmark. Oksbøllejren er beliggende i Vestjylland, ca. 25 km. vest for Varde, og grundlæggeren af Haus Sonnenberg, Walter Schulze var dengang ansat her.

Her begyndte det

Oksbøllejren, en af de største militærlejre for den tyske besættelsesmagt, havde inden krigen været en dansk militærlejr, oprettet 1930, men var ved besættelsestidens start blevet overtaget og stærkt udbygget af den tyske værnemagt. Lejren modtog i marts 1945, måske allerede før, tyske flygtninge fra det Tredie Riges østeg-

ne. Det var i første omgang ca. 10.000, der ankom og som fandt »husly« i soldaternes baraker. Lejren bestod på dette tidspunkt af ca. 400 træbarakker, bygget med ni ad gangen omkring en køkkenbarak af mursten.

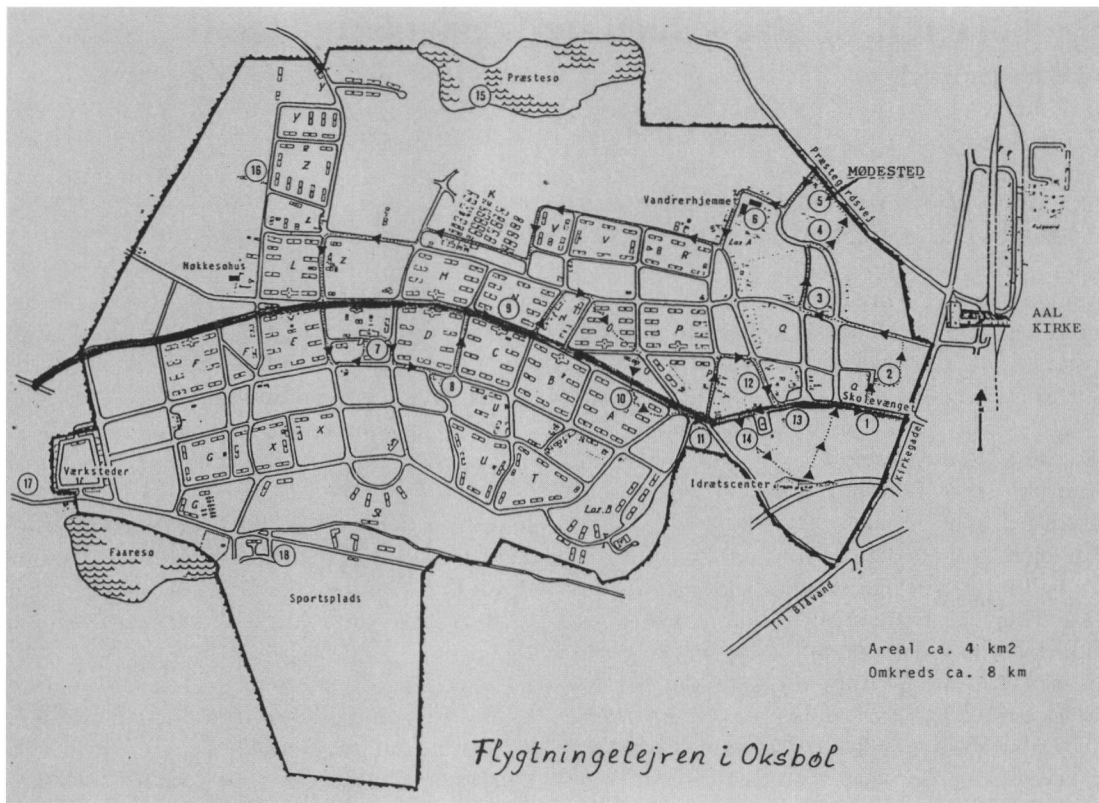
Der skulle efter sigende have været god plads til disse første 10.000, sandsynligvis fordi lejren på dette tidspunkt ikke mere var fyldt helt op med tyske soldater, da disse var blevet sendt til østfronten. Hver barak husede ca. 20-25 flygtninge, for 1/3 dels vedkommende kvinder og børn.

Lejren havde sit eget jernbaneanlæg med banegård, som tjente til transport af fødevarer og opvarmningsmateriale. Lejren havde eget elektricitetsværk, og hver barak havde elektrisk lys, et vaskerum og et toilet. Derudover fandtes fælles bade- og vaskemulighed, der var beregnet for hele lejren. Desuden var der i lejren et lazaret, der kunne klare større operationer, en biograf med over 500 pladser, et teater, samt nogle sportspladser og gymnastiksale.

Beliggenheden var smuk med omkransende søer og skove. Livet for de første flygtninge i Oksbøllejren var altså nogenlunde tåleligt, men henimod kapitulationen kom flere og flere flygtninge til lejren og den blev snart overbefolket.

Lejrlivet hen imod den 5. maj 1945

I den første tid med flygtninge i lejren har deres forplejning nok været nogenlunde, og de

Tegning af flygtningelejren i Oksbøl, Skolegade 9, nær Aal Kirke, var indgangen til Oksbøllejren. Her havde den danske kommandant til huse i en sort træbygning. (Tegning: Privateje).

havde lov til at bevæge sig frit omkring uden for lejren blandt den danske befolkning, og lære omgivelserne at kende. De kunne selv købe små fornødenheder i forretningerne for de små tildelte lomme penge. En stor fornøjelse var det dog ikke for flygtningene at komme uden for lejren.

Der hvor flygtningene levede og færdedes fik de tydeligt at mærke, at de ikke var velsete, at de var »uindbudte gæster«, og at de var fjendefolk. Det gjaldt ikke kun flygtningene fra Oksbøllejren, nej, det gjaldt for alle flygtninge,

som nu levede og færdedes rundt omkring i landet. Der var ikke ret mange danskere, der i forsommeren og sommeren 1945 havde noget tilovers for tyskerne. På en vis måde kan man forstå det. Deres soldater havde holdt landet besat i fem lange år og havde gjort danskerne til ufrie mennesker.

Skulle man nu kunne elske de tyske soldaters landsmænd? Nej, det kunne man ikke. Man kunne ikke, med næstekærlighedens øjne, se det lidende menneske i alle disse stakler. I disse forsommermåneder 1945, hvor dansker-

ne dagligt på gaden og i forretningerne blev konfronteret med flygtningene, skulle al den indestængte galde ud. Der var ingen venlige ord, der var ingen overbærenhed, ingen medlidenhed, ingen vilje til hjælp.

Disse tyskere, som bl.a. havde besat alle de danske skoler og feriekolonier, og for hvis skyld de danske børn hverken kunne komme på ferielejre eller få ordentlig skolegang, dem hadede man rent ud. Så man i aviserne eller lyttede man i sporvogne eller togene, så var det »krappyl«, »udyr« og »pak«, man måtte finde sig i at huse.

Kapitulation - og hvad så?

Ved kapitulationen den 5. maj 1945 skete der store ændringer i alle lejre. De tyske soldater fra lejrene forsvandt, også her i Oksbøl, og flere og flere flygtninge strømmede til. Der, hvor der i begyndelsen skulle leve 10.000, var der efterhånden blevet presset så mange mennesker ind, at antallet kom op på 38.000 personer. Selve barakkerne i Oksbøl kunne nu ikke mere give plads og husly nok. Alle mulige andre lokaler blev derfor taget i brug. Det var bl.a. hestestaldene, uden nogen form for inventar eller sanitære anlæg. Der opstilledes flere barakker, der på grund af deres liden størrelse blev kaldt »kaninbure«. Der opholdt sig pludselig flere mennesker i Oksbøllejren end i Esbjerg. Oksbøllejren var blevet Danmarks 5. største by, men byen blev samtidig afskåret fra omverdenen. Lejren blev lukket, omgivet med pigtråd og bevogtet af danske vagter.

De første dage efter befrielsen var det modstandsfolk, som varetog opgaven, men de blev snart afløst af C.B.ere, Statens Civile Luftværns personale.

Fra nu af var det forbudt at begive sig uden for afspærringen. Det var også forbudt at have kontakt med den danske befolkning. Man måt-

te ikke tale med danskerne, end ikke med vagtpersonalet. Man ville undgå en fraternisering. De tyske flygtninge skulle glemmes.

Der ventede nu flygtningene en traurig tid. De kommende måneder, inden det gik op for den danske stat, at disse flygtninge ikke forsvandt så hurtigt som man havde regnet med, blev en grufuld tid for dem. Også de havde håbet på, at de snart kunne komme videre til Tyskland, selv om de vidste, at det ikke blev til deres gamle hjemegn i Østpreussen, Pommern eller andre østtyske egne. De allierede besættelsesmagter i Tyskland så sig dog ikke i stand til at modtage disse flygtninge.

Brødtransport i Oksbøllejren 1940-45. (Foto: Blåvandshuk Egnumuseum)

Vi kommer ikke hjem foreløbig

Den 24. juli 1945 fik den danske regering fra englænderne besked om, at de tyske flygtninge skulle blive i Danmark i hvert fald vinteren 1945/46 over. Mangen en flygtning blev dybt deprimeret. Leveforholdene var skrækkelige. Sammenstuvet med mange, dem ukendte personer, skulle de nu leve i en ukendt lang tid. Af flugten var de i forvejen psykisk og fysisk nedbrudt.

Dårlige sanitære forhold herskede i lejren. Den havde måske været god nok til 10.000 personer, men 38.000 mennesker kunne systemet ikke klare. På grund af uhygiejniske forhold var

barakkerne og menneskene snart befængt med utøj såsom lus, væggetøj og lopper. Rotter alle vegne. Fnat og alskens mave- og tarmsygdomme brød ud. Syge og underernærede, som de var, og uden tilstrækkelig lægehjælp, døde mange, rigtig mange. Det var mest kvinder og børn. Det blev til i alt 1.796 begravelser.

Mange bukkede under

Flygtningene begyndte selv at lave deres egen kirkegård. Den minder os den dag i dag om denne tid. Den er beliggende i Oksbøl Kommune samme sted som dengang, nær Ål Kirke. Et anlæg for 1.675 afdøde tyskere og 121 i eg-

Vandbænerne - vand hentes til eget forbrug. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

nen omkring Oksbøl faldne tyske soldater. De primitive og forvitrede trækors, som flygtningene selv markerede deres afdøde fællers gravsteder med, er forlængst blevet udskiftet med pæne, groft tilhuggede granitkors, som i lange rækker fortæller os de afdødes navne, data og for soldaternes vedkommende, deres grad.

Kirkegården er anlagt som en smuk og fredfyldt lund med høje træer og buske, i hvis skygge den fra Lüneburger Heide hentede lyng, dækker gravene.

Kirkegården i Oksbøl, ligesom alle de andre 33 tyske krigskirkegårde her i Danmark samt alle dem i det øvrige Skandinavien, er anlagt og

bliver stadig vedligeholdt af den private tyske organisation Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge med sæde i Kassel. Det kan varmt anbefales at besøge sådan en kirkegård. Tiden vil blive skruet tilbage og tankerne henledt på flygtningenes tilværelse dengang.

Et trist liv for de overlevende

I lejrene, såvel i Oksbøl som i de andre, gik livet sin skæve gang. Et liv uden arbejde, uden beskæftigelse, uden postgang til og fra Tyskland, uden orientering om nyheder i omverdenen. Mange havde under flugten mistet familiemedlemmer eller var kommet bort fra dem. Dette

Udsigt fra brandtårnet over barakbyen 1945-1949. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

lejrLiv var et liv i ørkesløshed. Det blev til et liv i ufordragelighed, med irritation over hinanden, over medbeboernes barneskrig, over krop-penes lugte, over offentlige elskovsudfoldelser og naboens snorken. Knurrende maver, manglende medicin, kulde, længslen efter at være alene, at være sig selv, gjorde ikke livet lettere.

Visioner efter kapitulationen, men

Efter den 5. maj 1945 havde danskerne overtaget lejrforvaltningen. Interne sager skulle flygtningene dog nu ordne selv, men de skulle have hjælp og bistand til dette fra danskerne. Den danske regering indså, at der måtte oprettes reel undervisning for børnene, for at forebygge et åndeligt forfald. Den undervisning, som besættelsesmagten inden den 5. maj prøvede at igangsætte, var ikke tilstrækkelig.

Ligeledes skulle der til de voksne oprettes aftenskoler, kurser, studiekredse og en foredragsvirksomhed samt ungdoms- og læringskoler for de unge. Der skulle oprettes scener, biblioteker, værksteder og lærepladser til lærlingedannelse, en kirketjeneste, en sundhedstjeneste, et retsvæsen med tysk politi og tyske dommere. Der skulle udgives en ugeavis for flygtningene, kaldet Deutsche Nachrichten.

Alt dette krævede dog ikke kun penge, som Danmark ville betale, det krævede også arbejdskraft. Selv om flygtningene skulle medinddrages i alt dette, havde de brug for hjælp. Danmark måtte finde folk, som var interesserede i og kompetente til at beskæftige sig med disse ting. Det var svært at finde de rigtige, da mange danskere ikke var velvilligt indstillet til at hjælpe tyskerne.

Denne store, blandt danskerne herskende modvilje mod flygtningene, gjaldt dog ikke alle danskere. Der var mennesker, som så medmennesker i de stakkels indespærrede »fjender«. Særligt i præste- og lærerkredse dukkede disse

op. Der var en gruppe på ca. 60 præster, såvel protestantiske, katolske som nogle fra andre konfessioner, som gerne ville gøre et stykke arbejde i lejrene. Ligeledes i lærerkredse skete der noget. Måske særligt interessant, da netop lærere under krigen var meget engageret i modstandsarbejdet. Men, som de nu sagde: Vi har kæmpet imod noget (nazismen) men også for noget (demokrati). Som lærere havde en del af dem jo fået indsigt i den nød og elendighed, der herskede blandt flygtningene. Det var nemlig sådan, at lærernes fagblad Folkeskolen havde sin redaktion i en af skolerne, som selvfølgelig også var beslaglagt til flygtninge. Disse lærere/redaktører havde flygtningene i skolebygningen gående, ja vrimlende omkring sig, og de blev dybt rørt over deres tilværelse.

I den danske dagspresse udspandt der sig i disse sommeruger i 1945 en hed diskussion for eller imod hjælp til flygtningene. Diskussionerne fortsatte i lærernes fagblad. Også mange lærere gav udtryk for et »nej«, indtil redaktør H. Bahne Jensen tog ordet. Han, som både havde set til flygtningenes nød og elendighed på »redaktionens skole« (Randersgades Skole) og i flygtningelejren, fortalte sine kollegaer, at han, som selv var ansat som dansk lejrleder og boede blandt flygtningene, ikke delte lærerkollegernes forskruede anskuelse. Han gjorde dem klart at det han, nogle kolleger og en gruppe præster gjorde, ikke var »øllebrødsbarmhjertighed« men et simpelt »must«. Her skulle hjælpes.

Denne opsang hjalp og flere tilsluttede sig hans arbejde.

Disse to grupper, præster og lærere, var altså villige til at igangsætte undervisning og beskæftigelse i lejrene.

Efter krigen var der også kommet ca. 30 tyske politiske emigranter tilbage fra Sverige. Det var tyskere, der i 30'erne var flygtet fra Tyskland

Der var brug for store kogekar. Køkkenet rengøres. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

til Danmark og som under besættelsen måtte flygte videre til Sverige. Også disse personer var villige til at gøre en indsats for deres landsmænd, særlig på det kulturelle område.

En af dem var Karl Rowold, en anden Karl Raloff og så var der Walter Schulze, som også regnedes til denne kreds. Han stammede fra Wolfenbüttel i Tyskland og var lærer og senere skolekonsulent (undervisningsinspektør). Han havde allerede inden 1945 haft kontakt med adskillige danske personligheder og gennem dem modtaget et stærkt indtryk af dansk kultur, dansk folkeoplysning og demokrati. Han havde været tysk soldat i Danmark og var samti-

dig medlem af en tysk modstandsgruppe inden for den tyske værnemagt i Danmark. Han havde kontakt til tyske politiske emigranter i København. Hans modstandsgruppe blev dog i foråret 1945 opdaget og »sprængt«. Han søgte tilflugt hos nogle emigranter her i Danmark, som ikke var flygtet til Sverige. Efter kapitulationen blev han af de danske myndigheder anerkendt som politisk flygtning og fik posten som undervisningsleder i Oksbøllejren, den største lejr, også med det største antal børn. Af de 38.000 flygtninge i lejren var 12.000 børn i alderen under 14 år.

Flygtningelejrene gøres menneskelige...

Den 6. september 1945 skete der så noget skelsættende på flygtningeområdet. Johannes Kjærbo, en forhenværende minister, blev af den danske regering udnævnt til at lede den danske flygtningeadministration. Endelig blev man klar over, at der fra statens side måtte gøres noget, at der for alvor måtte sættes system i forholdene, da flygtningene ikke kunne komme ud af landet foreløbig. Kjærbo var villig til at overtage dette store og krævende job.

Det var en opmuntring for alle de initiativrige mennesker såsom lærere og præster m.m.

Her må indskydes, at alle lejrene fra dansk side var blevet tildelt en dansk lejrleder. En lejrinspektør, som var tysk og valgt af flygtningene selv, skulle være samarbejdspartner og mellemled mellem flygtningene og den danske stat.

I Oksbøllejren havde man derforuden et bibliotek, et sygehus med tyske og danske læger, eget brandvæsen, egen politistyrke, et fængsel, en tysk dommer, tyske og danske ledere til alle beskæftigelsesafdelinger og en tysk borgmester.

Hjulpet af sine ligesindede havde undervisningsinspektør Walter Schulze allerede hele sommeren arbejdet med at skabe aktiviteter i Oksbøllejren. Det var et møjsommeligt og ofte improviseret arbejde, men det skabte et tæt og venskabeligt samarbejde mellem de tyske beboere og de danske og tyske igangsættere. Og nu havde deres indsats fået et blåt stempel.

Nu oprettedes der børnehaver, folke- og ungdomsskoler og et gymnasium, men det var svært at finde egnede lærere til at undervise børnene på tysk, og undervisningsmateriale havde man intet af.

Eksisterende tyske skolebøger kunne man ikke bruge, da de stammede fra nazitiden og var gennemsyrede af nazistisk propaganda. Alt så måtte man igang med selv at fremstille

undervisningsbøger ved hjælp af »mangfoldighedssystemet«. Fotokopiering var ikke opfundet, så man måtte hektografere eller duplikere. Lærermangelen forsvandt efterhånden, da det lidt efter lidt blev flygtningene selv der underviste samtidig med, at der uddannedes hjælpe-lærere i lejren.

De oprettede børnehaver hjalp til at få småbørnene væk nogle timer dagligt fra den ofte dårlige barakatmosfære. Mere og mere benyttede mødrene sig af denne mulighed.

Den 1. maj 1947 havde børnehaverne i Oksbøllejren 1.876 børn og 184 børnehavelærere og ledere.

Dermed skaffedes der tid for mødrene til at deltage i lejrens kulturelle og oplysende aktiviteter eller til selv at få en beskæftigelse. Til de voksne havde man skabt mange tilbud. Der var undervisning i mange forskellige sprog, undtagen dansk. Dansk skulle flygtningene ikke lære, selv om de levede i Danmark.

Der oprettedes studiekredse, der afholdtes kurser og foredrag. Sidstnævnte skulle jo foregå på tysk og forstås af personer, der både kendte til dansk og tysk mentalitet og kultur, og som ikke var »smittet« af nazismen. Her gjorde de tyske emigranter en stor indsats. Den første var undervisningslederen i selve Oksbøllejren Walter Schulze, der ikke alene holdt foredrag i Oksbøl, men også drog ud til de andre lejre i landet. Han var blevet inspireret af den danske folkeoplysning, dvs. dens fader Grundtvig og hans højskoler og af det danske demokrati. Disse tanker prøvede han at give videre til flygtningene. Han og hans meningsfæller, som også drog på foredragsturne igennem de største lejre, havde bl.a. valgt følgende emner:

1. Hvordan ser Tyskland ud i dag?
2. Den tyske jordreform (udstykning).
3. Hvad er demokrati?

En meget stor del af lejrens indbyggere var børn. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

Kunstnerisk tak fra en fjende

I lejren levede der også forfattere, komponister og malere, som bidrog til lejrens bedste og trivsel, hver på sin måde. Der var f. eks. den allerede før krigen kendte forfatterinde Agnes Miegel, som skrev i lejren om flugten, om lejrens liv og dens mennesker, både om de levende og de døde. Og hun afholdt aftener, hvor hun læste op af sine egne værker.

Agnes Miegel blev født 1879 i Königsberg/Østpreussen nu Kaliningrad/Rusland. Hun var købmandsdatter og levede i sin fødeby indtil

flugten i februar 1945. Allerede som barn begyndte hun at skrive. Digte og ballader var hendes gebet. I 1916 modtog hun Kleistprisen. Otte år senere, i 1924, blev hun æresdoktor ved Königsberg Universitet og i 1929 æresborger i Königsberg. Hendes digtning var tungsindig, og hun beskrev sine personer i dramatiske situationer.

I 30'ernes Tyskland var hun en skattet og fetteret forfatter. Hun lod sig dog, sammen med en skare andre forfattere, »indfange« i Hitlers system. Hun havde fuldstændig misforstået den

politiske situation i 1933, hvor hun lovede sin litterære støtte til Hitler. Agnes Miegel var i sit væsen en fremskridtselskende natur, som i de første nationalsocialistiske drømme så noget godt i modsætning til det dengang langsomme og træge tyske demokrati. Hun havde slet ikke forstået nazismens forbryderiske væsen.

Som sine landsmænd måtte hun dog også gå den tunge vej og forlade sin hjemegn som 66-årig flygtning, da russerne kom til byen.

Agnes Miegel kom til København med et flygtningeskib. Igennem et digt *Wagen an Wagen*, (Vogn efter vogn), som hun dog først skrev efter hjemkomsten til Tyskland, kan man følge en østpreussisk flygtnings barske vandring til friheden. Det må eller kan have været hendes egne oplevelser.

Fra København kom Agnes Miegel først til Grindsted-lejren i Jylland og derfra til Oksbøl-lejren. Selv om hun nød en noget privilegeret tilværelse, levede hun med i de andre flygtninges liv i lejren. I fyrretræsplantagen i det vestjyske klima, plaget af kulde, gigt og afsavn bag pigtrådshegn, var hun sammen med sine 38.000 landsmænd. Hun så og oplevede deres fælles elendighed og isolation, som hun forevige i et digt *O Erde Dänemarks* (Åh, Danmarks jord), et digt, som var en tak på de i lejren afdødes vegne, en lovprisning til Danmark og den danske jord, til trods for den elendige tilværelse de som fremmede måtte friste. Agnes Miegel var jo i månederne februar til juli 1945 i lejren vidne til mange menneskers død. Alene i Oksbøllejren var det over 1.300 personer, de allerfleste børn. Om disse skrev hun i 1946 det nævnte digt som i dyb inderlighed dvæler ved de børn, som fandt deres sidste hvilested her i Danmark efter et kort og ufredeligt liv.

Agnes Miegel var den 1. november 1946 blandt det første hold, som via Kolding blev sendt til Tyskland, dog ikke til sin gamle hjem-

egn Østpreussen. Den var for evig fortabt. Fire dage inden afrejsen holdt man en afskedsaften for hende, kaldet »Mutter Ostpreussen«, hvor hun endnu engang læste sine egne digte for lejrens flygtninge.

Skønt hun efter krigen bitterligt fortrød sin sympati for nazisystemet, blev hun efter tilbagekomsten til Tyskland kaldt for »et sørgeligt kapitel«. Hendes digte blev dog udgivet i Tyskland og først hen imod hendes død i 1964 i Bad Nenndorf i Niedersachsen, blev der stille omkring hende. Hun var da 85 år gammel.

Musik- og teaterliv

Flygtningene, ligesom næsten alle tyskere, var glade for at synge, og derfor kunne man oprette forskellige kor i lejren, både blandede kor og damekor med 100 damestemmer. Sangkorene, ligesom orkestrene, der også opstod i lejren, afholdt koncerter. Ikke kun inde i selve lejren, men også andre steder. Derved fik både sangere og musikere et kort ophold uden for pigtrådshegnet. Der blev trykt en sangbog, *Liederbuch für die Deutschen Flüchtlinge in Dänemark*, som man brugte flittigt her i Oksbøl, som i alle andre lejre. Med sine 100.000 eksemplarer var det den mest elskede og brugte bog både af voksne og børn.

Ikke kun musiklivet levede. Også teaterfolk havde travlt med at indøve krævende opførelser, idet der dukkede mange skjulte talenter op, og det på alle mulige områder.

Det var dog tilligemed et stort tålmodighedsarbejde at lokke lejrbeboere til at være med og benytte sig af alle disse tilbud. Oksbøl kunne være stolt af sig selv og sine beboere, der fik megen ros for gode præstationer med indstudering og opførelse af seriøse og meget krævende teaterstykker.

Det var dog de tyske emigranter og de danske flygtninge og undervisningsinspektører,

Oksbøllejrens Teater 1945-1949. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

som havde igangsat alle teater- og koncertaktiviteter i lejrene. Lejren i Oksbøl havde også en biograf, og biografforestillingerne blev efterhånden en kærkommen afbrydelse i et ellers trist lejliv.

Det åndelige var et vigtigt punkt

Men det åndelige, sjælelige, og også det menneskelige skulle tilgodeses. Her gjorde præsterne en stor indsats. De prøvede at tale med folk, afholdt gudstjenester, døbte de nyfødte, konfirmerede de unge og begravede de døde, alt med assistance fra de i lejren boende tyske præster.

Pastor H. B. Graabæk var dansker og tilsynsførende præst i Oksbøllejren, og han havde et glimrende samarbejde med de øvrige præster af forskellige konfessioner, både de danske og de tyske. Hans frue var meget velset i lejren på grund af hendes store uegennyttige indsats.

I foråret 1946 indviede pastor Graabæk den protestantiske kirke i lejren. Det var en barak med plads til 700 kirkegængere. Den katolske kirke, som også fandtes i lejren, var i sagens natur ikke så stor, da kun 12% af alle flygtninge var katolikker, 85% var protestanter og resten frikirkelige, bl.a. mennonitter og baptister.

Kropslig udfoldelse

Krop og sjæl hører sammen og som man ved: En sund sjæl i et sundt legeme. Dertil var og er sportsudøvelser et godt redskab. På sportspladser og i gymnastiksalene kunne de unges kroppe styrkes og kræfterne bruges og tæmmes, så det kunne smitte af på de mange værksteder, man havde indrettet. Værksteder, ledet af tyske fagfolk blandt flygtningene, som oplærte og satte de unge i gang, selv om det var svært. De unge 14-20 årige havde jo aldrig haft fast arbejde. I lejren fandtes smede-, skomager-, snedker, maler- og mekanikerværksteder m.m., og arbejde var der nok af.

Brænde skulle hugges og saves, men ikke »hugges« ude i klitskoven, som mange flygt-

Det var svært at få plads til alt. (Foto: Blåvandshuk Egnsmuseum).

ninge desværre havde gjort i de kolde vintre, da de legale forsyninger ikke strakte til. Næsten hele Oksbøl Klitskov blev gennem denne illegale, hemmelige skovning ødelagt og udryddet. Det var dog nøden, der drev de stakler dertil. De frøs jo, der var bitterligt koldt i barakkerne nær det barske Vesterhav.

Tørv måtte og skulle skæres, køres og stables. Lejrens veje og gader skulle repareres. Barakker skulle males og repareres, sports- og legepladser etableres og vedligeholdes. To bøndergårde skulle drives og deres fårehold, svin, høns, gæs og angorakaniner passes.

Ugeavisen Deutsche Nachrichten

En særdeles vigtig ting skal ikke glemmes, nemlig lejraavisen eller flygtningeavisen Deutsche Nachrichten. Denne avis var en ugeavis, ikke speciel for Oksbøllejren, men for alle lejre. I et oplag på 20.000 udkom den således, at ca. hver tiende flygtning fik et eksemplar. Dvs. godt ti flygtninge skulle deles om en avis. Deutsche Nachrichten havde siden 1943 eksisteret som en illegal Københavneravis, men en tysk avis for tyskere. Dens redaktører var sammensat af en dansker og socialdemokratiske og kommunistiske emigranter fra 30'ernes Tyskland samt medlemmer af en tysk modstandsgruppe i Danmark. Det var faktisk en tysksproget parallel til Information. Fra sin illegale tid i 1943 endte den med ved kapitulationen, at blive en legal flygtningeavis.

Den var et vigtigt organ i lejrene. Det var den eneste måde hvorpå flygtningene kunne følge med i, hvad der rørte sig i andre lejre i Danmark og i deres hjemland, Tyskland. De havde selv lov til at komme til orde i avisen, hvilket gav mulighed for at efterlyse savnede børn, forældre, slægtninge og venner. Avisen indeholdt mange gode politisk-pædagogiske artikler, der også blev brugt som materiale i studiekredsene.

Studiekredse, der bl.a. var oprettet for at give flygtningene en sund demokratisk opdragelse, en »genopdragelse«, til at få dem væk fra det nazistiske styres tankegang og forberede dem til et nyt liv i et nyt Tyskland, hvortil de dog en skønne dag skulle vende tilbage.

Sonnenberg-ideen

Walter Schulze blev »fader«, og Karl Rowold og Karl Raloff »fødselshjælper« for Sonnenberg-ideen og som nævnt indledningsvis, var Oksbøllejren ideens barselsstue. Disse tre mænd havde i flere år arbejdet i flygtningelejre i Danmark.

Karl Rowold, tysk emigrant fra 30'erne, var redaktør af Deutsch Nachrichten og sekretær i Oplysnings- og Undervisningsudvalget. Han var medlem af Flygtningekomiteen af de anti-nazistiske tyske organisationer. Han var medgrundlægger af Sonnenberg. Efter krigen blev han dog i Danmark og blev senere tysk ambassadør i Island.

Karl Raloff var kulturleder i Kløvermarklejren på Amager, en baraklejr anlagt i slutningen af 1945 med oprindelig 18.000 flygtninge, og foredragsholder der og i andre lejre. Han var også redaktør af Deutsche Nachrichten. Han havde allerede i 1936 rejst rundt og som tysk emigrant holdt foredrag om forholdene i Tyskland og om de allerede dengang eksisterende KZ-lejre. Efter flygtningetiden blev han tysk presseattaché i København.

Efterhånden som flere og flere flygtninge kunne forlade Danmark for at rejse tilbage til Tyskland, vendte også Walter Schulze i april 1948 tilbage til sit gamle hjemland. Med sig havde han erfaringer og visioner fra sit arbejde i lejrene, som han brændte efter at omsætte til virkelighed i det Tyskland, der var på vej ud af ruinerne, både menneskeligt og materielt set. Og på vej hen imod et nyt system, en ny livs-

form, demokrati. Menneskene skulle lære i fremtiden at leve sammen side om side i fred og fordragelighed.

W. Schulze vidste som lærer og pædagog, at vejen til det ønskede måtte gå gennem ikke alene børnenes, men også de voksnes skoleopdragelse. Som nævnt før var W. Schulze blevet vældig inspireret af Grundtvig og hans folkeoplysning igennem højskolerne. Denne demokratiske måde, som nok var særegen for Danmark. Gennem lejrskoler og højskoler og med dem som redskaber, mente han man kunne opnå det tilstræbte.

Han fandt grobund for sine tanker hos de mennesker, bl.a. de nye og gamle kollegaer, han mødte efter sin hjemkomst til Tyskland. Kontakter Tyskland/Danmark og Danmark/Tyskland i sommerens løb førte til, at han i august 1948 havde nogle samtaler i tyske kredse, hvor han kunne fortælle, at han i Danmark havde ligesindede, bl.a. Karl Rowold, og at de kunne være forbindelsesled mellem danske og tyske lærere. Schulzes første motto blev: »Vi skal bygge bro fra hjerte til hjerte til en fælles fredelig fremtid«.

Det ville sige, at man i første ombæring ville forsøge at skabe venskabelige forbindelser mellem tyskere og danskere. En stor opgave.

Skolen i Wolfenbüttel, hvor Schulze nu arbejdede, havde en lejrskole i Harzen, lille og primitiv, som skulle være første mødested for de mennesker, som man mente havde de samme ideer. Lejrskolen hed Sonnenberg, beliggende ved St. Andreasberg i Harzen. Her forberedtes nu det første møde mellem danske og tyske skolefolk. Det var vanskeligt i disse efterkrigsår rent praktisk at organisere et større møde, men det lykkedes. Mødet fandt sted i februar 1949. En snefuld vinterdag, tirsdag den 1. februar 1949, rejste 22 mandlige og kvindelige danske lærere til Harzen, hvor de mødte 30 ty-

ske lærere til dette første tysk/danske træf. Mødet skulle finde sted i Haus Sonnenberg, Wolfenbüttel-skolernes lejrskolebygning. Der var kun plads til 25 personer. Resten af deltagerne blev anbragt i en interimistisk skihytte. Vand og el havde man ikke, men sne og stearinlys gjorde det ud for det samme.

Ideen blev virkelighed

Mødet var vellykket. Da grupperne skiltes vidste man, at man ville arbejde videre med ideén. Der taltes åbent og ærligt om de politiske, pædagogiske og skolepolitiske problemer i begge lande, og resultatet blev, at man ville fremme forbindelse og kontakt imellem forskellige folkeslag. Der var enighed om, at kredsens mål også skulle være at bearbejde de igennem krigen og efterkrigstiden indvundne erfaringer og begynde på ny, sætte en ny milepæl.

Mottoet blev »At tale med hinanden. Overvinde fordomme. Forstå hinanden. Handle ansvarligt«.

Man havde herved grundlagt Sonnenberg Kredsen.

Allerede i april samme år mødtes de tyske deltagere for at planlægge et nyt dansk/tysk møde i efterårsferien. Det skulle finde sted i Karsemose ved Frederiksværk (Karsemoselejren = CF-lejr).

Arbejdet skred frem. Mange af de implicerede stillede deres arbejdskraft gratis til rådighed. Man havde formået at gøre regeringerne i Braunschweig og Hannover samt forbundsmyndighederne interesseret i arbejdet og støttede det finansielt. I 1951 kunne man ansætte en sekretær. Arbejdet voksede og voksede. Begge landes lærerorganisationer (fagforeninger) var interesseret i samarbejdet.

Hurtigt havde man formået at samle unge og mere modne mennesker her i Sonnenberg til internationale sammenkomster, og det op-

rindelige lejrskolehus blev hurtigt for lille. Der måtte tænkes på udvidelse. En tysk direktør forærede en udtjent barak, der under krigen var blevet brugt til »fremmede arbejdere«. Den blev af nogle snedkerlærlinge fra en lærlingeskole revet ned og genopbygget ved Sonnenberg. Allerede ugen efter kunne en international gruppe af unge nordmænd, danskere, hollændere, nordamerikanere, australiere og indere rykke ind. De skulle hjælpe med at anlægge veje, vandledninger etc. Deres samarbejde med lærlingene blev frugtbar. Det gav dem alle nye erfaringer, da lærlingene for de flestes vedkommende var flygtninge og de voksne medarbejdere (lærerne) nys var vendt hjem fra krigsfangelejre.

Sonnenberg i en ny tid

I løbet af de forgangne 50 år er der sket meget med og i Haus Sonnenberg. Fra at hedde Haus Sonnenberg blev det senere til Internationales Haus Sonnenberg, for nogle år senere – i midten af 50'erne – at blive udvidet med et stort, rummeligt Jugendhaus som nabo. Dette fyldtes snart med ungdomsgrupper: Realskoler, elever, gymnasiaster, studenter, lærlinge, vandregupper, unge fra mange lande.

Sonnenbergarbejdet blev til Internationaler Arbeitskreis Sonnenberg. Bygningerne blev forandrede, ja meget større, så der nu kan overnatte 250 personer. Flere hundrede arrangementer er blevet holdt for 8.000 mennesker årligt fra ind- og udland. Det vil sige langt over 100.000 i alt, der som kursusdeltager har besøgt Sonnenberg.

Der bliver holdt kurser for unge og voksne, for skoleklasser og enkeltpersoner, gerne sat sammen af forskellige nationaliteter. Der er f.eks. familieseminarer, kongresser, lærerefteruddannelseskurser, og der afholdes såkaldte Bildungsurlaub. Det er et kursus- eller stævne-

*Internationales Haus Sonnenberg. Clauthalerstrasse 11, Sonnenberg nær St. Andreas Berg i Oberharz i Tyskland.
(Foto: Privat eje).*

ophold, som tyskere kan få efter eget ønske, og hvortil deres arbejdsgivere får bevilliget en uges betalt ferie årligt. Den eneste betingelse er, at opholdet på det kursussted, som arbejdstageren har valgt, har et almindende indhold af kulturel eller politisk art. Disse kurser er dog på Sonnenberg ikke internationale, da det kun er Tyskland, der har denne ordning.

Kurserne, der bliver holdt på Sonnenberg, har mange forskellige emner, men skal næsten alle fremme forståelsen mellem grupper og folkeslag. Walter Schulze var endnu i mange år le-

der af hele Sonnenberg-organisationen, men efterhånden kunne også han mærke sin alder og i 1973 trak han sig tilbage som leder af Internationaler Arbeitskreis Sonnenberg (IAS) og blev generalsekretær for sammenslutningen af de forskellige Sonnenbergkredse International Sonnenberg Association (ISA), som er en forening, der består af Sonnenberg-Kreis e.V. Deutschland med ca. 2.500 medlemmer og tilsluttede Mitgliederkreise (medlemskredse) fra mindst 20 forskellige europæiske og ikke-europæiske lande, bl.a. Danmark.

Puslespillet Sonnenberg er lagt

Jeg måtte selv først emigrere til Danmark for at høre om institutionen og ideen Sonnenberg, selv om stedet kun lå 70 km fra min hjemby i Tyskland. Første gang jeg hørte om stedet var fra et dansk/tysk par her i Danmark, som havde lært hinanden at kende i deres unge dage på et musikkursus på Sonnenberg, uden at de dog røbede, at Sonnenberg egentlig var noget dansk. Senere krydsede mine veje nogle mennesker, som var medlemmer af den danske Sonnenberg-kreds, og som lod mig forstå, at institutionen med dens mange europæiske »daterselskaber« var udsprunget efter krigen i de danske lærerkredse. Først nu, da jeg beskæftiger mig med emnet Tyske flygtninge i Danmark, gik det op for mig, at Sonnenbergs barselsstue var de tyske flygtningelejre i Danmark og specielt Oksbøllejren, hvor ideens fader, tyskeren Walter Schulze, efter krigen arbejdede i flere år.

Det lykkedes mig for nogle år siden selv at se stedet i Harzen ved et besøg i St. Andreasberg. Jeg havde nemlig lovet min for 40 år siden afdøde fader en gang at besøge denne by, som må have været hans yndlingssted. Sonnenberg kendte han ikke.

Puslespillet Sonnenberg var hermed lagt for mig.

Kilder

von Alfred- Maurice de Zayas: Ammerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Kohlhammer Verlag.

Leif G.Ibsen: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.
Blåvandshuk Egnsmuseum: Das Flüchtlingslager i Oksbøl.
Ib Rønne: Den Danske Sonnenbergkreds.

Henrik Havrehed: De tyske flygtninge i Danmark 1945 - 1949. Odense Universitet.

Arne Gammelgaard: Drivtømmer - Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Udg. Blåvandshuk Egnsmuseum.

Karl Raloff: Et bevæget liv. Forlaget Fremad.

Frank Grube og Gerhard Richter: Flugt und Vertreibung - Deutschland 1944 + 1947. Hoffmann u. Campe Verlag.

Johannes Kjærbo: Flygtninge i Danmark 1945-1949. Forlaget Fremad 1950.

Dieter Lohmeier: Geflüchtet unter das dänische Strohdach - Schriftsteller u. bildende Künstler im dänischen Exil nach 1933. Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens & Co., Heide in Holstein. 1988.

Arne Gammelgaard: Mennesker i Malstrøm. System Forlag. 1981.

Agnes Miegel: Diverse digtsamlinger. Eugen Diederichs Verlag, München.

Agnes Miegel: Gesammelte Gedichte. Gesammelte Werke, bd.I. Eugen Diederichs Verlag, München 1988.

Agnes Miegel: Du aber bleibst in mir. Fritz Seifert Verlag, Hameln 1949.

Steffen Steffensen: På flugt fra Nazismen - tysksprogede emigranter i Danmark efter 1933. C.A.Reitzels Forlag 1987.
Skandinavien - Deutsche Kriegsgräberstätten in Danmark, Finnland, Norwegen und Schweden. Brochure.

Ville Giesemann, Karl Rowold u. Günter Wiemann berichten von den Anfängen in Dänemark u. Deutschland: So begann es... Aus der Frühzeit des Sonnenbergs. Eindrücke, Erlebnisse, Erinnerungen. Udg. Internationaler Arbeitskreis Sonnenberg, 1985.

Novak: Tagungsstätte Internationales Haus Sonnenberg.

Arne Gammelgaard: Treibholz. Blåvandshuk Egnsmuseum. 1993.

Arne Gammelgaard: Ungeladene Gäste - Ostdeutsche Flüchtlinge in Dänemark 1945-1949. Verlag Gerhard Rautenberg - Leer.

Vore Kirkegaarde. Udg. Foreningen for Kirkegaardskultur, 15 bd. 1944 - 1947.

Hildegard Møllerup, Vandtårnsvej 1, lejh. 24, 3460 Birkerød.
Født: 1937 i Tyskland. Uddannet inden for tekstil detailhandel, børnehavelærer og beskæftigelsesvejleder.

Har tidligere udgivet bogen »Tangbilleder« i forlaget Olivia og en lang række kronikker og artikler i dagblade og tidsskrifter.